

КОНТЕКСТУАЛЬНО-КОНТРОВЕРСІЙНА КОНЦЕПТОЛОГІЯ У ВИВЧЕННІ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.

Салагуб Людмила

У контенті тез доповіді закумульовано проблематику щодо політичної культури української старшини в умовах наступу російського царату на автономні прав Гетьманщини протягом 1709–1764 рр. Зосереджено увагу на аспектах «біполярності» у світоглядних наративах представників тогочасної української еліти, зважаючи на геополітичну ситуацію XVIII ст. загалом та реалії суспільно-політичного життя, що були ключовими на теренах Лівобережжя, зокрема.

Ключові слова: Гетьманщина, старшина (український істеблішмент), російський царат, автономні права.

Політична історія Лівобережної України XVIII ст. – багатовимірна в контексті перипетійності політичних подій та суспільних процесів. Серед новаторських здобутків сучасних науковців – вивчення політичної культури тогочасної старшини. Ця проблематика у фокусі дослідницького поступу вітчизняних науковців: В. Брехуненка, В. Горобця, Л. Іванової, В. Кривошеї, Г. Макушиної, С. Плохія, О. Струкевича [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7] та ін.

В історично-контекстуальному «тренді» – закумулювати та проаналізувати погляди вітчизняних істориків щодо світоглядних наративів (елементів політичної ментальності) представників української старшини, що й зумовило вибір «фарватеру» дослідницького поля.

Доцільно звернути увагу на те, що В. Кривошея деталізував особливості становища старшини в умовах посилення імперського тиску протягом 20-х рр. XVIII ст. Історик зазначив, що за часів правління Д. Апостола чітко простежуються можливості неформального впливу на гетьмана не генеральної старшини, а вибраної самим гетьманом групи людей [4, 303]. Події 1708–1709 рр., що супроводжувалися жорстокими репресіями проти прибічників І. Мазепи, сприяли згасанню цілеспрямованого опозиційного протистояння наступу російського царату. В. Брехуненко зазначив, що нездатність українських старшин здійснити спротив північному сусідові призводила до роздратування рядового козацтва та духівництва [1, 356].

В. Горобець дослідив особливості трансформації політичної ментальності суспільства після вчинку гетьмана І. Мазепи: «Жорстокі репресії уряду Петра І проти учасників виступу деморалізували та дезорганізували значну її частину. Щедрі пожалування старшині, яка залишалася вірною тронові, її швидке просування по службі завдяки протекції російських сановників заохочували українську еліту до тісного співробітництва з Московією. Дедалі більших масштабів набуває практика запобігання української адміністрації перед російською стороною в розрахунку на її високе покровительство» [2, 67–68].

Виступ П. Полуботка та його прибічників проти порядків, які були встановлені російським царатом на теренах України, зумовив подальшу негативізацію позиції патріотично налаштованої старшини. Російське керівництво суттєво оновило старшинський корпус шляхом «уведення» на впливові посади представників російського та сербського походження. Хоча за часів гетьманства Д. Апостола ситуація дещо покращилася. Як зазначив В. Брехуненко «...подальшому поширенню вірусу політичної анемії це не завадило» [1, 362]. Він наголосив на недостатності їхньої реакції, що відповідала б рівню тієї загрози, яка існувала [1, 362].

Аналізуючи ситуацію в середовищі українського політикуму верхніх щаблів влади протягом першої половини XVIII ст., В. Брехуненко дійшов висновку про їхню неспроможність здійснити опір, зважаючи на втрату можливості «розпоряджатися долею гетьманства». Він визнав, що події 1708–1709 рр. здійснили психологічний злам у представників української старшини, наголосивши на тому, що вона чинила спротив діям російських керманичів, використовуючи як легітимні, так і напівлегальні засоби [1, 356].

Кулуарні інтриги за траєкторією «Російський царат – Лівобережна Україна» протягом XVIII ст. були одними з ключових під час призначення на керівні посади та припинення перебування високопоставлених можновладців на них. У цьому контексті доцільно згадати шлях політичного сходження останнього гетьмана Лівобережжя – К. Розумовського. С. Плохій звернув увагу не тільки на його споріднені зв'язки з О. Розумовським, що неабияк сприяло його стрімкому сходженню кар'єрною драбиною, але й на дії потенційного гетьмана Лівобережжя щодо сприяння сходження на царський трон Катерини II. В обмін на свої послуги він хотів отримати спадкове гетьманство, піддані українського керманича на теренах Гетьманщини також прагнули до більш широкої автономії та місцевого законодавства [6, с. 185].

Вітчизняні історики сфокусували увагу на певних особливостях «переродження» та деградації представників тогочасного українського істеблішменту. Російські урядові кола на чолі з царем орієнтувалися на повне підкорення українських територій, у чому їм «допомагала» значна частина представників української старшини, яка заради високих посад, земельних угідь, привілейованого становища на теренах Гетьманщини, «поваги» серед впливових кіл російських можновладців здавала позиції українського автономізму. Л. Іванова зазначила, що внаслідок політики, провадженої російським урядом на українських теренах протягом 1700–1725 рр., чи не звичайним явищем стали корупція, доноси, хабарництво, жадоба здобути впливові посади будь-якою ціною, прислужництво [3, с. 57]. На її погляд, було дві причини (ретельний підбір кадрів російськими сановниками та слабкість національної ідеї в українському середовищі) [3, 57–58].

Водночас відзначено збереження ідеї суверенітету Лівобережної України серед української еліти та козацтва. Розмежування Української держави та Московії у свідомості патріотично налаштованого українства було доволі чітким. В. Брехуненко щодо цього констатував: «Як і старшина, прості козаки розводили Українську державу та Московію по різних кутах, вважаючи їх окремими тілами, а гетьмана – самостійним правителем, недвозначно віддаючи перевагу всьому своєму перед московським» [1, 358]. Після придушення російським царом виступу П. Полуботка опір наступу на автономні права Гетьманщини значно стих, але відновлення гетьманства у 1727 р. та 1750 р. сприяло підвищенню опозиційного духу [1, 359].

Одним із ключових методів у централізаторських діях представників російського царату на чолі з Петром I було зіткнення інтересів гетьмана та українського істеблішменту – старшини. Північний сусід прагнув, щоб старшина вважала українського керманіча особою з обмеженими правами щодо керівництва українськими теренами, нездатного вирішувати внутрішньо- та зовнішньополітичні питання. Тиск на свідомість старшини зумовлював руйнацію української самоідентичності у представників стародавніх старшинських родів, які заради впливових посад і можливості володіти ще більшими земельними угіддями із залежними селянами займали проімперські позиції, забуваючи здобутки колишніх поколінь [1, 341]. О. Струкевич дійшов висновку, що політична культура української еліти другої половини XVII–XVIII ст. була активістською та активістсько-підданською [7, 167]. Г. Макушина розглянула структурні елементи політичної культури населення Гетьманщини, відзначивши зростання у XVIII ст. в суспільному середовищі Гетьманщини інтересу до старої політичної традиції у зв'язку з проблемою доведення власної ідентичності та пошуку політико-культурних особливостей українського суспільства. Чільне місце – політичним цінностям населення Гетьманщини (демократія, свобода, політична рівність, права людини, договірність, рицарська гідність, законність у суспільстві) [5, 7]. У цьому контексті доцільно зауважити на світоглядній парадигмі представників тогочасної еліти щодо розуміння сутності дефініції «свобода» у ракурсі політичної цінності. Вона була притаманною для всіх станів Гетьманщини. Вони розуміли її кожен по своєму. Старшина розглядала її як свободу прийняття політичних рішень, вибору гетьмана та генеральної старшини, застосування прав і вольностей [5, 7]. Водночас ідея суверенітету Лівобережної України ще жевріла серед української еліти та козацтва. Розмежування Української держави та Московії у свідомості патріотично налаштованого українства було доволі чітким.

Отже, одне з чільних місць у сучасній концепції історії України посідає світоглядна парадигма української старшини, що формувалась у неоднозначних умовах балансування між відстоюванням автономії та наступом Російської імперії. Українські історики та історіографи проаналізували контекстуально-контро-

версійну концептологію через призму «подвійної ідентичності» у середовищі української старшини. Вони виокремили два вектори «світоглядних наративів»: «автономістський» та «угодовський». Науковці одностайні в обґрунтуванні психологічно-світоглядного зламу хиткою ситуацією «несамостійності». Водночас у світогляді еліти ще міцно жевріла ідея щодо відродження колишніх вольностей, привілеїв та самостійного продукування політичної «атмосфери» на українських теренах.

Джерела та література

1. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII–XVIII ст. Київ: Темпора, 2014. 504 с.
2. Горобець В. Присьмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ: Інститут історії України, 1998. 321 с.
3. Іванова Л. Г. Гетьманщина у XVIII ст.: Політичні процеси і постаті: історичні нариси. Київ; Кам'янець-Подільський: Історія в книзі, 2016. 186 с.
4. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч.1: Урядники гетьманської адміністрації. Вид. 2-ге: допов., уточ. і виправ. Київ: Стилос. 260 с.
5. Макушина Г. І. Політична культура населення Гетьманщини у XVIII ст. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Історія. 2012. Т. 171. Вип. 159. С. 6–10.
6. Плохій С. Брама Європи / пер. з англ. Романа Ключка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
7. Струкевич О. К. Політична культура козацької старшини України-Гетьманщини середини XVIII ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 1999. Вип. 1. С. 19–25.

МІУСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1820 РОКУ: ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ

Литвиненко Роман

Статтю присвячено виведенню із забуття та актуалізації практично зниклої з української історичної пам'яті та наукового фокусу події, пов'язаної з масштабним антикріпосницьким повстанням селян-українців, що відбулося 1820 року в Приміуссі на Землі Війська Донського.

Ключові слова: *Земля Війська Донського, українське селянство, закріпачення, Міуське повстання 1820 року, історична пам'ять.*

В історії східноукраїнських земель, що протягом певного часу входили до складу Російської імперії, сталася одна масштабна і значуща подія, яка ледве не